

Νέες τεχνολογίες, νέες βιβλιοθήκες και νέα... προβλήματα: τα πνευματικά δικαιώματα στην ψηφιακή εποχή

Άννα Φράγκου
Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Η εικόνα των Βιβλιοθηκών στην ψηφιακή εποχή έχει αλλάξει. Οι Βιβλιοθήκες δεν αποτελούν πλέον «αποθηκευτικούς χώρους» έντυπου υλικού που λίγοι μπορούν να συμβουλευτούν μόνο μετά από επίσκεψη στο φυσικό χώρο των Βιβλιοθηκών. Η ψηφιακή εποχή δίνει στις Βιβλιοθήκες τη δυνατότητα προσφοράς υπηρεσιών από απόσταση, επιτρέπει την πρόσβαση των χρηστών των Βιβλιοθηκών σε περισσότερες πηγές και καθιστά τις Βιβλιοθήκες ως τους κατ' εξοχήν φορείς όχι μόνο διατήρησης, αλλά κυρίως διάδοσης και προώθησης των επιστημών και του πολιτισμού. Στην ψηφιακή εποχή, ο ρόλος των Βιβλιοθηκών διευρύνεται. Οι Βιβλιοθήκες συμμετέχουν πλέον ενεργά στην εκπαίδευση και στην ίδια την παραγωγή πληροφορίας.

Πώς θα μπορέσουν οι Ελληνικές Βιβλιοθήκες να αντιμετωπίσουν τις νέες προκλήσεις και να εκμεταλλευτούν τα σύγχρονα τεχνολογικά εργαλεία υπό το πρίσμα των ισχυόντων κανόνων για τα πνευματικά δικαιώματα; Ποιοι εναλλακτικοί ή παράλληλοι δρόμοι υπάρχουν; Η παρούσα εργασία θέτει τους προβληματισμούς ενός βιβλιοθηκονόμου για τις δυνατότητες των Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών στη νέα εποχή.

Βιβλιοθήκες

Ποιος είναι ο ρόλος των Βιβλιοθηκών στη σημερινή εποχή; Σύμφωνα με διεθνείς φορείς και διακεκριμένα άτομα, οι Βιβλιοθήκες σήμερα:

- Είναι φορείς πληροφόρησης και ιδεών (ALA Library Bill of Rights: <http://www.ala.org/ala/oif/statementspols/statementsif/librarybillrights.htm>).
- Είναι κέντρα πληροφόρησης που καθιστούν κάθε είδους γνώση και πληροφορία άμεσα διαθέσιμη στους χρήστες τους (IFLA/UNESCO Public Library Manifesto: <http://www.ifla.org/VII/s8/unesco/eng.htm>).
- Είναι ουσιώδεις φορείς για την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών, τη διατήρηση, ενίσχυση και διάδοση της γνώσης, την προώθηση της ανάγνωσης και της γραφής (UNESCO and libraries: http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php-URL_ID=18765&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html).
- Παρέχουν πληροφόρηση και θεμελιώδεις ιδέες για τη σημερινή κοινωνία που βασίζεται στην πληροφόρηση και τη γνώση, εφοδιάζουν τους σπουδαστές με διαβίου μαθησιακές ικανότητες και αναπτύσσουν τη φαντασία, καθιστώντας τους ικανούς να ζήσουν ως υπεύθυνοι πολίτες. Η πρόσβαση στις υπηρεσίες και τις συλλογές πρέπει να βασίζεται στη Διακήρυξη των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων και Ελευθεριών των Ηνωμένων Εθνών και δεν πρέπει να υπόκειται σε κανενός είδους ιδεολογική, πολιτική ή θρησκευτική λογοκρισία, ή σε εμπορικές πιέσεις (IFLA/UNESCO School Library Manifesto:

<http://www.ifla.org/VII/s11/pubs/manifest.htm>).

- Είναι οι συλλέκτες και οι διαχειριστές της κληρονομιάς μας, οργανωτές της γνώσης και ως δημόσια ιδρύματα διασφαλίζουν την ίση πρόσβαση σε όλους τους πολίτες. Παίρνουν τη γνώση του παρελθόντος και του παρόντος και την αποθέτουν στο μέλλον. ... Το Διαδίκτυο προσφέρει μια μοναδική ευκαιρία να επικοινωνήσουμε την κληρονομιά μας προς όφελός μας και να την κάνουμε γνωστή σε παγκόσμια κλίμακα. ... [Οι ευρωπαϊκές ψηφιακές Βιβλιοθήκες] θα προσφέρουν στους πολίτες online πρόσβαση σε βιβλία, τοπικά ιστορικά αρχεία, κινηματογραφικά αρχεία και εκθέματα μουσείων και θα προσφέρουν υπηρεσίες στους πολίτες ώστε να μπορούν να τα χρησιμοποιήσουν (Viviane Reding, Member of the European Commission responsible for Information Society and Media:
<http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/05/566&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>).

Η φράση «να μπορούν να τα χρησιμοποιήσουν» της κας Reding είναι ίσως η πιο σημαντική για το ρόλο το Βιβλιοθηκών. Αν οι χρήστες των Βιβλιοθηκών δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν το υλικό τους, τότε οι Βιβλιοθήκες καταλήγουν να είναι απλοί αποθηκευτικοί χώροι.

Παλαιά και νέα γνωρίσματα των Βιβλιοθηκών

Παλαιά γνωρίσματα:

- Οι Βιβλιοθήκες ανέκαθεν συγκέντρωναν, οργάνωναν και διέθεταν υλικό στους χρήστες τους.
- Οι Βιβλιοθήκες ανέκαθεν προσέφεραν υπηρεσίες πληροφόρησης.
- Οι Βιβλιοθήκες ανέκαθεν αναλάμβαναν την ευθύνη για διατήρηση των πηγών για τις μελλοντικές γενιές.

Νεότερα:

- Οι Βιβλιοθήκες έχουν πλέον ενεργό ρόλο στην εκπαίδευση και τη δια βίου μάθηση.
- Μέσω του Διαδικτύου μπορούν να προσφέρουν πρόσβαση σε μεγαλύτερο αριθμό πηγών απ' ό,τι στην εποχή του (αποκλειστικά) εντύπου.
- Η επίσκεψη στο χώρο των Βιβλιοθηκών για οποιαδήποτε συνδιαλλαγή μαζί τους δεν είναι πλέον απαραίτητη. Οι Βιβλιοθήκες μπορούν πλέον να προσφέρουν επιγραμμικές (online) υπηρεσίες πληροφόρησης από απόσταση.
- Οι Βιβλιοθήκες μπορούν πλέον με ψηφιοποίηση του υλικού που υπάρχει στις συλλογές τους να παράγουν και να διαθέσουν πληροφορία οι ίδιες.

Μέσα υλοποίησης του ρόλου των Βιβλιοθηκών

- Παροχή πρόσβασης στην πληροφορία.
- Παροχή δυνατότητας αναπαραγωγής (αναλογικής ή ψηφιακής) του υλικού των Βιβλιοθηκών για ιδιωτική μελέτη, εκπαίδευση ή έρευνα.
- Δυνατότητα διακίνησης του υλικού των Βιβλιοθηκών (δανεισμός – διαδανεισμός).
- Δυνατότητα προσαρμογής των υπηρεσιών σε ειδικές ανάγκες (π.χ. υπηρεσίες σε άτομα με αναπηρίες - ΑμεΑ).

- Χωρίς οικονομική επιβάρυνση των χρηστών.
- Χωρίς οικονομικό όφελος των Βιβλιοθηκών.

Τα Πνευματικά δικαιώματα στην Ελλάδα και οι Βιβλιοθήκες

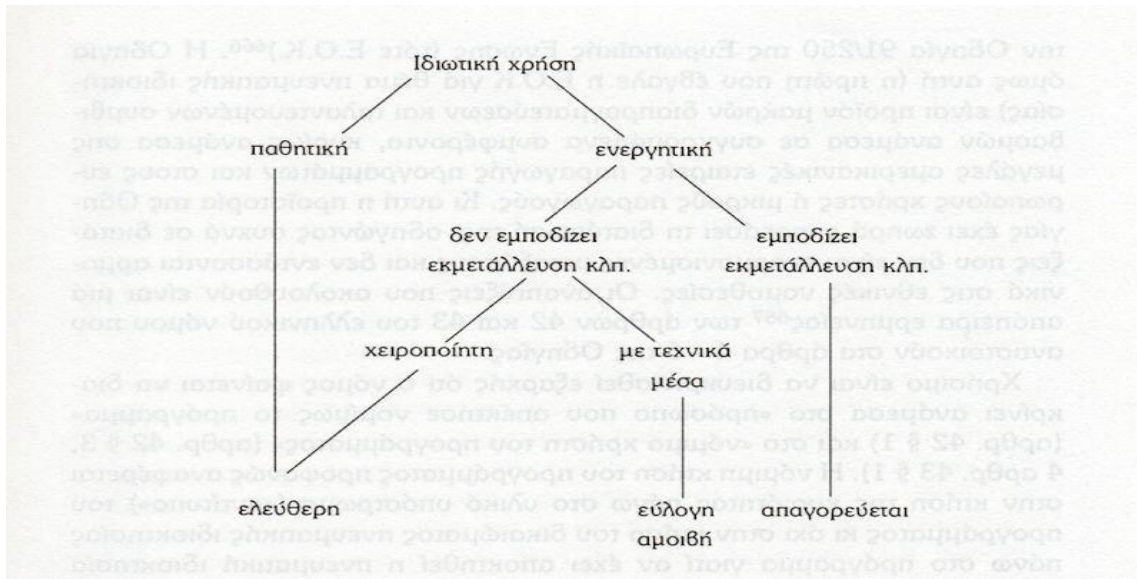
Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία για τα πνευματικά δικαιώματα (Ν 2121/93, <http://www.culture.gr/8/ellinikos2121.pdf>):

- Η αναπαραγωγή για ιδιωτική χρήση: επιτρέπεται, «εφόσον η αναπαραγωγή γίνεται για ιδιωτική χρήση εκείνου που την κάνει». Ο ίδιος ο νόμος (άρθρο 18) δεν προσδιορίζει την έκταση της επιτρεπόμενης αναπαραγωγής, παρόλ' αυτά από τους νομικούς συνάγεται ότι εννοείται ένα πολύ μικρό κομμάτι του έργου. «Εάν για την ελεύθερη αναπαραγωγή του έργου χρησιμοποιούνται τεχνικά μέσα ... οφείλεται εύλογη αμοιβή στο δημιουργό του έργου και στους δικαιούχους συγγενικών δικαιωμάτων».
- Αναπαραγωγή για διδασκαλία: επιτρέπεται «η αναπαραγωγή άρθρων (από εφημερίδες και περιοδικά), σύντομων αποσπασμάτων ή τμημάτων, εφόσον γίνεται αποκλειστικά για τη διδασκαλία ή τις εξετάσεις σε εκπαιδευτικό ίδρυμα». Δυστυχώς ο νόμος δεν κάνει λόγο για τις σύγχρονες μορφές διδασκαλίας που περιλαμβάνουν όλο και περισσότερο τη χρήση course packs και e-reserves και επίσης δεν κάνει λόγο για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση.
- Αναπαραγωγή από βιβλιοθήκες και αρχεία: επιτρέπεται «η αναπαραγωγή ενός πρόσθετου αντίτυπου από μη κερδοσκοπικές βιβλιοθήκες ή αρχεία, που έχουν αντίτυπο του έργου στη μόνιμη συλλογή τους, προκειμένου να διατηρήσουν το αντίτυπο αυτό ή να το μεταβιβάσουν σε άλλη, μη κερδοσκοπική, βιβλιοθήκη ή αρχείο, εφόσον είναι αδύνατη η προμήθεια από την αγορά». Πώς καλύπτεται όμως από το νόμο η περιορισμένης έκτασης αναπαραγωγή που κάνουν οι Βιβλιοθήκες για τις ανάγκες διαδανεισμού; Πώς καλύπτεται η ψηφιακή αναπαραγωγή του υλικού που υπάρχει στις συλλογές των Βιβλιοθηκών προκειμένου να προσφερθούν σύγχρονες ηλεκτρονικές υπηρεσίες και υπηρεσίες από απόσταση;
- Αναπαραγωγή προς όφελος τυφλών και κωφαλάλων (Ν 3057/2002, άρ. 81): επιτρέπεται «για χρήσεις που συνδέονται άμεσα με την αναπηρία και δεν έχουν εμπορικό χαρακτήρα. ...
 - Στο βαθμό που απαιτείται λόγω της συγκεκριμένης αναπηρίας.
 - Με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού μπορούν να καθοριστούν οι όροι εφαρμογής της ρύθμισης, καθώς και η εφαρμογή της σε άλλες κατηγορίες προσώπων με αναπηρίες».

Ο νόμος όμως δεν κάνει λόγο για άλλες μορφές αναπηρίας που εμποδίζουν την επίσκεψη στους χώρους των Βιβλιοθηκών (π.χ. παραπληγικοί) και ούτως ή άλλως οι όροι εφαρμογής της ρύθμισης εναπόκεινται σε απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού. Πόσο χρονοβόρα είναι η διαδικασία έκδοσης απόφασης του εκάστοτε Υπουργού Πολιτισμού;

Ο γενικός κανόνας που διέπει την ελεύθερη χρήση έργων σύμφωνα με το Ν 2121/93 είναι: Να μην εμποδίζεται η κανονική εκμετάλλευση ενός έργου και να μην θίγονται τα συμφέροντα των δικαιούχων πνευματικών δικαιωμάτων.

Στο παρακάτω σχέδιο αποτυπώνεται με σαφήνεια το πνεύμα του νόμου σε ότι αφορά τη χρήση ενός έργου:

Κουμάντος, Γ. Πνευματική Ιδιοκτησία. Αθήνα: Σάκκουλας, 2002.

Με τον όρο «παθητική» χρήση εννοείται η απλή ανάγνωση ενός έργου. Όσον αφορά στην «ενεργητική» χρήση, ποιος μπορεί να μιλάει στην εποχή μας για «χειροποίητη» αναπαραγωγή ενός έργου;

Πνευματικά δικαιώματα στην Ελλάδα και Βιβλιοθήκες - Προβληματισμοί

Όλα τα παραπάνω θέτουν κάποιους προβληματισμούς στο σύγχρονο βιβλιοθηκονόμο:

- Ν 2121/93 για την Πνευματική ιδιοκτησία, τα συγγενικά δικαιώματα και πολιτιστικά θέματα
Όπως ειπώθηκε ήδη, το άρθρ. 18 του Ν 2121/93 προβλέπει ποσοστιαία εύλογη αμοιβή των δικαιούχων πνευματικών δικαιωμάτων κατά την εισαγωγή, διάθεση ή πώληση τεχνικών μέσων που χρησιμοποιούνται για την αναπαραγωγή ενός έργου. Γιατί αυτή η ποσοστιαία αμοιβή δεν είναι ικανοποιητική, ώστε να καλύπτεται η χρήση των φωτοτυπικών μηχανημάτων στις Βιβλιοθήκες, που χρησιμοποιούνται από το κοινό για αναπαραγωγή του υλικού των Βιβλιοθηκών για ιδιωτική χρήση;
- Ευρωπαϊκή Οδηγία 2001/29 για την Εναρμόνιση ορισμένων θεμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και συγγενικών δικαιωμάτων στην Κοινωνία της Πληροφορίας
(http://europa.eu.int/eur-lex/pri/el/oj/dat/2001/l_167/l_16720010622e100100019.pdf),
Άρθρο 5
 - ο Παρ. 2, στ. γ): γενικές πράξεις αναπαραγωγής που πραγματοποιούνται από προσiτες στο κοινό βιβλιοθήκες, εκπαιδευτικά ιδρύματα ή μουσεία, ή από αρχεία που δεν αποσκοπούν, άμεσα ή έμμεσα, σε κανένα οικονομικό ή εμπορικό όφελος.

- Παράγρ. 3, στ. ιδ): χρήση με παρουσίαση ή διάθεση, με σκοπό την έρευνα ή την ιδιωτική μελέτη, σε μέλη του κοινού μέσω εξειδικευμένων τερματικών στους χώρους των ιδρυμάτων που αναφέρονται στην παράγρ. 2, στ. γ), έργων και άλλου προστατευμένου αντικειμένου που δεν υπόκεινται σε όρους αγοράς ή αδειάς και τα οποία περιέρχονται στις συλλογές τους.
- Παράγρ. 3, στ. β): χρήσεις προς όφελος προσώπων με ειδικές ανάγκες, οι οποίες συνδέονται άμεσα με την αναπηρία και δεν έχουν εμπορικό χαρακτήρα, στο βαθμό που απαιτείται λόγω της συγκεκριμένης αναπηρίας.

Όπως φαίνεται η παραπάνω Ευρωπαϊκή Οδηγία προβλέπει κάποιους περιορισμούς του δημιουργού από το απόλυτο δικαίωμα να επιτρέψει ή να απαγορεύσει την αναπαραγωγή του έργου του, καθώς και από το δικαίωμα απαίτησης εύλογης αμοιβής. Αυτές οι εξαιρέσεις είναι πολύ πιο γενικές από το περιοριστικό πνεύμα της ελληνικής νομοθεσίας και διευκολύνουν τη χρήση του υλικού στις Βιβλιοθήκες και άλλους δημόσιους φορείς που αποβλέπουν στο κοινωνικό όφελος.

Επίσης αναφέρονται γενικά στη χρήση για εκπαιδευτικούς λόγους που έχει πολύ πιο ευρεία έννοια από τη χρήση «αποκλειστικά για τη διδασκαλία και τις εξετάσεις» που αναφέρεται στον ελληνικό νόμο.

Ο στοίχος ιδ' ουσιαστικά δίνει τη δυνατότητα στις Βιβλιοθήκες να ψηφιοποιήσουν μέρη των συλλογών τους και να τα διαθέσουν μέσω τερματικών που είναι εγκατεστημένα στους χώρους τους.

Η δε εξαίρεση του στ. β' καλύπτει γενικά τα άτομα με αναπηρίες και δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένες αναπηρίες.

Γιατί οι παραπάνω εξαιρέσεις δεν υιοθετήθηκαν και από την ελληνική νομοθεσία κατά την εναρμόνισή της με τη συγκεκριμένη Ευρωπαϊκή Οδηγία; Ακόμη και η εξαίρεση που αφορά στα ΑμεΑ έχει υιοθετηθεί με πολύ περιοριστικό πλαίσιο.

- Σχετικές διατάξεις του αντίστοιχου νόμου στις ΗΠΑ
Το Δεκέμβριο του 2005 οργανισμοί που αντιπροσώπευαν ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης, ερευνητικές βιβλιοθήκες και εκδότες διένειμαν έναν σύντομο οδηγό για την πνευματική ιδιοκτησία στο ακαδημαϊκό περιβάλλον (Campus Copyright Rights & Responsibilities: A Basic Guide to Policy Considerations: <http://www.publishers.org/press/pdf/finalr&rdocument.pdf.pdf>). Στον Οδηγό αυτό μπορούμε να δούμε:

US Copyright Act, Title 17, Chapter 1, Section 107
(<http://www.copyright.gov/title17/92chap1.html#107>)

Σύμφωνα με την Ενότητα 107 του αμερικανικού νόμου για την πνευματική ιδιοκτησία ορισμένες χρήσεις ενός προστατευμένου έργου, που σε άλλη περίπτωση θα παραβίαζαν τα αποκλειστικά δικαιώματα του δημιουργού, δεν αποτελούν καταπάτηση των δικαιωμάτων αυτών. Ο αμερικανικός νόμος διέπεται από το δόγμα

της «ορθής χρήσης» (fair use) σύμφωνα με το οποίο γενικότερες χρήσεις για μη κερδοσκοπικούς και για εκπαιδευτικούς σκοπούς επιτρέπονται.

Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθούν:

- Οι Classroom Guidelines (<http://www.unc.edu/~uncnlg/classroom-guidelines.htm>) οι οποίες επιτρέπουν ως ένα μεγάλο βαθμό τη διανομή πολλαπλών αντιτύπων για εκπαιδευτικούς σκοπούς από τους καθηγητές στους σπουδαστές τους.
- Το TEACH Act (<http://www.copyright.gov/legislation/pl107-273.html#13301>) σύμφωνα με το οποίο επιτρέπεται η αναπαραγωγή και ψηφιοποίηση στις αναμεταδόσεις για την υποστήριξη της εκπαίδευσης από απόσταση.

US Copyright Act, Title 17, Chapter 1, Section 108

(<http://www.copyright.gov/title17/92chap1.html#108>)

Σύμφωνα με την Ενότητα 108 οι Βιβλιοθήκες προστατεύονται από υπευθυνότητα για μη ελεγχόμενες πράξεις αναπαραγωγής που γίνονται στο χώρο τους, ενώ δίνεται στις Βιβλιοθήκες δυνατότητα αναπαραγωγής (μερών ή σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και ολόκληρου έργου) για μεμονωμένους χρήστες και για τις ανάγκες του διαδανεισμού μεταξύ Βιβλιοθηκών.

- Ευρωπαϊκή Οδηγία 92/100 σχετικά με το Δικαίωμα εκμίσθωσης, το δικαίωμα δανεισμού και ορισμένα δικαιώματα συγγενικά προς την πνευματική ιδιοκτησία στον τομέα των προϊόντων της διανοίας (<http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31992L0100:EL:HTML>), Άρθρο 5
 - Παρ. 1: Τα κράτη μέλη μπορούν να παρεκκλίνουν από το αποκλειστικό δικαίωμα εκμίσθωσης και δανεισμού υπό την προϋπόθεση αμοιβής του δημιουργού.
 - Παρ. 3: Τα κράτη μέλη μπορούν να εξαιρούν ορισμένες κατηγορίες ιδρυμάτων από την πληρωμή της αμοιβής.

Τα παραπάνω προβλεπόμενα από τη Ευρωπαϊκή Οδηγία δεν έχουν υιοθετηθεί από την ελληνική νομοθεσία για τα πνευματικά δικαιώματα με αποτέλεσμα ο δανεισμός υλικού από τις Ελληνικές Βιβλιοθήκες να απαιτεί αφενός τη συγκατάθεση και αφετέρου την εύλογη αμοιβή του δημιουργού.

Παρόλ' αυτά θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι 5 ευρωπαϊκές χώρες (Βέλγιο, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ισπανία, Ιρλανδία) που είχαν υιοθετήσει τις παραπάνω εξαιρέσεις για τις δημόσιες Βιβλιοθήκες τους, κλήθηκαν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για μη ορθή (δηλ. υπέρ του δέοντος ευρεία) εφαρμογή της Οδηγίας 92/100. Μήπως θα πρέπει να επανεξεταστεί το θέμα σε ευρωπαϊκό επίπεδο και πάλι;

- Διεθνοποίηση και γλώσσα
Είναι γνωστό και ως ένα μεγάλο σημείο αναμενόμενο με βάση τη διεθνή συγκυρία, ότι το Διαδίκτυο «αγγλοκρατείται» όσον αφορά τη γλώσσα. Κάποιες έρευνες όμως δείχνουν τα παρακάτω σχετικά με την ελληνική γλώσσα στο Διαδίκτυο:
 - Η Ελλάδα μαζί με τις Σκανδιναβικές χώρες και τη Γαλλία έχει τα υψηλότερα ποσοστά τοπικού περιεχομένου στην Ευρώπη (Nielsen, Marktest, Technopolis

analysis:

ftp://ftp.cordis.lu/pub/econtent/docs/executive_summary_content_indicators2.pdf)

και κατά συνέπεια οι Έλληνες χρησιμοποιούν και χρειάζονται ηλεκτρονικό υλικό στην ελληνική γλώσσα.

- Η Ελληνική γλώσσα είναι 15η στην πρόσβαση στο Διαδίκτυο ανάμεσα σε 23 ευρωπαϊκές γλώσσες και 17η σε δικτυακούς κόμβους (Global Reach Internet Statistics by Language: <http://www.glreach.com/globstats/>). Κατά συνέπεια η παρουσία της ελληνικής γλώσσας στο Διαδίκτυο είναι πολύ περιορισμένη.
- Η εκπαίδευση, 6η κατά προτεραιότητα, ως λόγος χρήσης του Διαδικτύου από τους Έλληνες (e-Business forum, Ελλάς on-line: http://www.ebusinessforum.gr/content/downloads/tpe_2003.pdf).

Πόσο θα μπορούσαν να συμβάλουν οι Βιβλιοθήκες με ψηφιοποιήσεις του υλικού τους στη διάδοση του ελληνικού περιεχομένου στο Διαδίκτυο και στην υποστήριξη της εκπαίδευσης;

- Οι δαπάνες για βιβλία οι οποίες προέρχονται από τη δραστηριότητα του κράτους υπερβαίνουν σε ποσοστό το 10% (1998-2004) (ΕΚΕΒΙ, «Η Δύσκολη ανάπτυξη: τα οικονομικά του βιβλίου στην Ελλάδα»: <http://www.ekebi.gr/erevnes/stat02.html>).

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΒΙΒΛΙΑ 1998-2004 σε €	
Το κράτος ως αγοραστής βιβλίων για δημόσιες βιβλιοθήκες	70.139.398,4
Το κράτος ως εκδότης βιβλίων	189.581.804,8
Αγορά πανεπιστημιακών συγγραμμάτων	162.582.538,5
Άλλες δαπάνες (επιδότηση της κατανάλωσης)	14.086.573,7
ΣΥΝΟΛΟ	436.390.315,4

Ο παραπάνω πίνακας δείχνει ότι σε μια 7ετία το κράτος έχει συμμετάσχει κατά πολύ στην οικονομική δραστηριότητα που σχετίζεται με το βιβλίο. Όπως δε αναφέρεται και στην ίδια την έρευνα του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου (ΕΚΕΒΙ), οι δαπάνες του κράτους για τις Βιβλιοθήκες δεν περιλαμβάνουν τις δαπάνες που έγιναν στα πλαίσια του ΕΠΕΑΕΚ I και II, οι οποίες, αν συνυπολογιστούν, θα ανεβάσουν κατά πολύ το σχετικό ποσό που εμφανίζεται στον πίνακα (70.139.398,4 €) και ίσως να το διπλασιάσουν. Κατά πόσο το κράτος θα μπορέσει λοιπόν να επιβαρυνθεί και με την καταβολή αποζημιώσεων (για αναπαραγωγή ή/και δανεισμό) στους δημιουργούς για τα έργα τους που υπάρχουν στις δημόσιες Βιβλιοθήκες;

- Βιβλιοπαραγωγή 1998-2002/θεματική κατηγορία (ΕΚΕΒΙ, «Αναλυτικοί Πίνακες Βιβλιοπαραγωγής 1998-2002»: <http://www.ekebi.gr/erevnes/stat02b.pdf>):
 - Λογοτεχνία (39,06%) και Κοινωνικές Επιστήμες (16,54%).

Σε άλλη μελέτη του ΕΚΕΒΙ που καταγράφει την ελληνική βιβλιοπαραγωγή, βλέπουμε ότι για την 5ετία 1998-2002 η θεματική κατηγορία με το μεγαλύτερο

ποσοστό παραγωγής βιβλίου είναι η Λογοτεχνία (39,06%), με δεύτερη, αλλά πολύ πιο πίσω (σχεδόν κατά το ήμισυ), τις Κοινωνικές Επιστήμες (16,54%). Η βιβλιοπαραγωγή σε όλες τις υπόλοιπες θεματικές κατηγορίες κυμαίνεται σε ποσοστά κάτω του 10% και στις μισές περίπου περιπτώσεις κάτω ακόμη και του 5%.

- Διαφοροποίηση εκδόσεων (επιστημονικές – ψυχαγωγίας)
Υπάρχει λοιπόν μια διαφοροποίηση μεταξύ των επιστημονικών εκδόσεων και των εκδόσεων που απευθύνονται στην ψυχαγωγία. Οι δεύτερες δείχνουν να είναι πολύ πιο «εμπορικές» από τις πρώτες και κατά συνέπεια είναι ίσως αυτές στις οποίες μπορεί να τεθεί ζήτημα πιθανής απώλειας εσόδων των δημιουργών από δανεισμό των εκδόσεων αυτών από τις Βιβλιοθήκες. Αυτό όμως είναι αμφισβητήσιμο γιατί αν η βιβλιοπαραγωγή ανταποκρίνεται στην υφιστάμενη ζήτηση, σημαίνει ότι και οι πωλήσεις των λογοτεχνικών εκδόσεων υπερβαίνουν κατά πολύ τις πωλήσεις των επιστημονικών βιβλίων. Αντίθετα, όπως είναι αναμενόμενο, οι επιστημονικές εκδόσεις απευθύνονται σε ένα πολύ πιο περιορισμένο κοινό που πιθανότατα είναι κυρίως οι Βιβλιοθήκες (ιδιαίτερα οι Ακαδημαϊκές και Ερευνητικές) οι οποίες παίζουν σημαντικό ρόλο στην αγορά των εκδόσεων αυτών.
- Διαφορετική αντιμετώπιση μεταξύ συγγραφέων (επιστήμονες – λογοτέχνες)
Υπάρχει επίσης διαφοροποίηση και μεταξύ των συγγραφέων, λογοτεχνών και επιστημόνων, ως προς το θέμα της διάθεσης τους έργου τους. Οι επιστήμονες γνωρίζουν ότι δεν πρόκειται να πλουτίσουν από τις πωλήσεις των έργων τους. Τους επιστήμονες ενδιαφέρει περισσότερο το έργο τους να διαδοθεί όσο το δυνατόν στους συναφείς επιστημονικούς κύκλους. Να διαβαστεί από άλλους επιστήμονες, να σχολιασθεί και να γίνεται συχνή αναφορά σε αυτό. Σε ορισμένες περιπτώσεις επιτρέπεται ακόμη και η δημιουργία παράγωγων έργων από άλλους επιστήμονες, προκειμένου να προαχθεί η δική τους έρευνα ή η επιστήμη γενικότερα. Η δημοσίευση και όχι απαραίτητα η πώληση είναι σημαντική για τους επιστήμονες, γιατί αποτελεί επίσης μέσο επαγγελματικής ανέλιξης ειδικότερα στους ακαδημαϊκούς χώρους (επίτευξη βαθμίδας).
- Καταβολή αποζημιώσεων => μείωση προϋπολογισμών Βιβλιοθηκών => μείωση αριθμού προσκτήσεων
Κατά την τελευταία 10ετία, τουλάχιστον, οι Βιβλιοθήκες ανά τον κόσμο υποφέρουν από συνεχή μείωση των προϋπολογισμών τους. Οι Ελληνικές Βιβλιοθήκες είχαν σχεδόν πάντοτε ανύπαρκτους προϋπολογισμούς και η κατάστασή τους θα ήταν πολύ χειρότερη αν οι Ακαδημαϊκές και Δημόσιες Βιβλιοθήκες δεν επιχορηγούνταν από τα έργα του ΕΠΕΑΕΚ I και II. Είναι λοιπόν σχεδόν σίγουρο ότι, εάν π.χ. τα Ακαδημαϊκά Ιδρύματα της χώρας κληθούν να καταβάλουν αποζημιώσεις στους δημιουργούς για την αναπαραγωγή και το δανεισμό των έργων τους από τις Βιβλιοθήκες, θα μειώσουν αυτόματα και τα κονδύλια που διαθέτουν για τις Βιβλιοθήκες τους, τα οποία κατά κύριο λόγο καλύπτουν αγορές υλικού. Έχει γίνει άραγε κάποια μελέτη κόστους-οφέλους για το τι είναι συμφερότερο: η συνέχιση (ή και αύξηση) αγοράς υλικού από τις Βιβλιοθήκες και η στήριξη της παραγωγής και διακίνησης του βιβλίου από αυτές, ή η καταβολή αποζημιώσεων με ταυτόχρονη μείωση της αγοραστικής δύναμης των Βιβλιοθηκών;

- Δανεισμός => μείωση πωλήσεων;
Σε διεθνές επίπεδο οι γνώμες δίστανται στο κατά πόσο ο δανεισμός υλικού από τις Βιβλιοθήκες επιφέρει μείωση των πωλήσεων βιβλίων. Γεγονός είναι ότι οι Βιβλιοθήκες προωθούν τη χρήση των βιβλίων και πολλές φορές λειτουργούν «διαφημιστικά» για τις εκδόσεις, είτε αγοράζοντας και διαθέτοντας στο κοινό βιβλία που δεν θεωρούνται «εμπορικά», είτε προβάλλοντας μέσα από τους καταλόγους και τα ράφια τους νέες εκδόσεις.
- Χρήση Βιβλιοθηκών => αύξηση αναγνωσιμότητας => αύξηση παραγωγής – πωλήσεων
Αυτό που αποτελεί αδιαμφισβήτητη κοινή θέση και πάλι σε διεθνές επίπεδο, είναι ότι οι χώρες που έχουν αυξημένη χρήση Βιβλιοθηκών (π.χ. ΗΠΑ, Ην. Βασίλειο), έχουν αυξημένη αναγνωσιμότητα ανάμεσα στους κατοίκους τους και έχουν επίσης αυξημένα επίπεδα παραγωγής και πωλήσεων βιβλίων.

Διεθνείς Τάσεις

- Geneva Declaration on the Future of WIPO (Σεπτέμβριος 2004)
Στη γενική συνέλευση του Παγκόσμιου Οργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας (WIPO) που έγινε το Σεπτέμβριο του 2004 στη Γενεύη, η Αργεντινή και η Βραζιλία υπέβαλαν κοινή πρόταση για τη διαμόρφωση αναπτυξιακής ατζέντας του WIPO. Η πρόταση υποστηριζόταν από άλλες 11 αναπτυσσόμενες χώρες και εκ των υστέρων η σχετική διακήρυξη υπογράφηκε από περισσότερους από 500 οργανισμούς και μεμονωμένα άτομα από το διεθνή χώρο.
 - ο Περιορισμοί στους νόμους ευρεσιτεχνιών και πνευματικής ιδιοκτησίας για προώθηση της ανάπτυξης και της καινοτομίας.
Οι χώρες αυτές ισχυρίστηκαν ότι τα μέτρα για τα πνευματικά δικαιώματα πρέπει να συμβαδίζουν με τα επίπεδα ανάπτυξης των χωρών και ότι δεν πρέπει να ισχύουν παντού τα ίδια μέτρα και σταθμά. Το σκεπτικό ήταν ότι από τη στιγμή που οι περισσότερες ευρεσιτεχνίες και δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας κατέχονται από εταιρίες που βρίσκονται στις προηγμένες χώρες, οι εταιρίες αυτές έχουν ασκήσει τεράστια πίεση στις κυβερνήσεις τους για την ενίσχυση της επιβολής της προστασίας των πνευματικών δικαιωμάτων (μέσω διεθνών εμπορικών συμφωνιών) με αποτέλεσμα οι αναπτυσσόμενες χώρες να μην μπορούν να ανταποκριθούν οικονομικά στις απαιτήσεις αυτές. Οι χώρες αυτές κάνουν έκκληση για περιορισμό των νόμων για τις ευρεσιτεχνίες και την πνευματική ιδιοκτησία, ώστε να μην παρεμποδίζεται η ανάπτυξη και η καινοτομία.
 - ο Ισορροπία μεταξύ πνευματικής ιδιοκτησίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων-δικαιωμάτων καταναλωτών.
Επίσης οι χώρες αυτές διατυπώνουν την έλλειψη ισορροπίας μεταξύ των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και των δικαιωμάτων των καταναλωτών.
 - IFLA position on the Geneva Declaration: Η Διεθνής Ομοσπονδία Ενώσεων Βιβλιοθηκών (IFLA) εξέδωσε επίσης μια δήλωση σχετικά με τη Διακήρυξη της Γενεύης σύμφωνα με την οποία: διαπιστώνει ανισορροπία

στις νομοθεσίες πνευματικών δικαιωμάτων και κίνδυνο για μονοπωλιακή εκμετάλλευση της πληροφόρησης και διεύρυνση του ψηφιακού χάσματος.

- EBLIDA Position Paper on International Trade Agreements (Σεπτέμβριος 2005)
Το Ευρωπαϊκό Γραφείο για τις Βιβλιοθήκες, τα Αρχεία και τα Κέντρα Τεκμηρίωσης (EBLIDA) εξέδωσε το Σεπτέμβριο του 2005 δήλωση σχετικά με τις διεθνείς εμπορικές συμφωνίες. Μεταξύ άλλων στη δήλωση διατυπώνεται ότι:
 - Είναι απαραίτητη η ενίσχυση των Βιβλιοθηκών απέναντι στους εμπορικούς διαθέτες πληροφοριών.
 - Είναι απαραίτητη η ενίσχυση του «δημόσιου» χαρακτήρα των Βιβλιοθηκών προκειμένου να διαφυλαχθεί το ανθρώπινο δικαίωμα για πρόσβαση στην πληροφόρηση και προκειμένου να διατηρηθεί ο «δημοκρατικός» χαρακτήρας των Βιβλιοθηκών που προσφέρουν ίση πρόσβαση σε όλους.
 - Είναι απαραίτητη η ύπαρξη εξαιρέσεων-περιορισμών στα δικαιώματα των δημιουργών ως μέσο απρόσκοπτης ροής της πληροφορίας για εκπαιδευτικούς, κοινωνικούς και δημοκρατικούς σκοπούς.
 - Στις διεθνείς εμπορικές συμφωνίες υπάρχει η τάση εμπορευματοποίησης των πνευματικών δικαιωμάτων.

 - OPEN ACCESS movement
Ανοικτή Πρόσβαση (Open Access) είναι η online διάθεση κυρίως επιστημονικού ψηφιακού περιεχομένου, πλήρως ή σε μεγάλο βαθμό ελεύθερη από περιορισμούς πνευματικών δικαιωμάτων και αδειών χρήσης. Είναι ένα κίνημα που έκανε ιδιαίτερα έντονη την εμφάνισή του κατά τα τελευταία χρόνια και έχει προκαλέσει εντατικές συζητήσεις μεταξύ Ακαδημαϊκών, Βιβλιοθηκών και Κυβερνητικών Φορέων. Παρακάτω παρουσιάζονται οι κυριότερες τάσεις που διαμορφώθηκαν υπό το πρίσμα της Ανοικτής Πρόσβασης.
 - Budapest Open Access Initiative – 2002
(<http://www.soros.org/oepnaccess/read.shtml>),
Bethesda Statement on Open Access Publishing – 2003
(<http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>),
Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities – 2003
(<http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>).
Και τα τρία παραπάνω κινήματα προσβέουν την ελεύθερη διαθεσιμότητα των ηλεκτρονικών επιστημονικών εκδόσεων μέσω του Διαδικτύου και με άδεια χρήσης που να επιτρέπει ελεύθερα κάθε νόμιμη χρήση ενός έργου. Ο μόνος ρόλος των πνευματικών δικαιωμάτων σε αυτή την περίπτωση είναι ότι οι δημιουργοί διατηρούν το δικαίωμα ελέγχου της συνοχής του έργου τους και το δικαίωμα της αναγνώρισης της πατρότητας του έργου τους και της αναφοράς σε αυτό.
- Υπάρχουν 2 δρόμοι για την Ανοικτή Πρόσβαση:
- Open access journals. Με τις εκδόσεις ανοικτής πρόσβασης, τα περιοδικά διαθέτουν ελεύθερα τα άρθρα τους αμέσως μόλις αυτά εκδοθούν.

- Open access self-archiving. Με τα αρχεία ανοικτής πρόσβασης, οι συγγραφείς διατηρούν το δικαίωμα να διαθέσουν ελεύθερα τα άρθρα τους που έχουν δημοσιευθεί αποθέτοντάς τα είτε σε Ιδρυματικά Αποθετήρια (Institutional Repositories) που συγκεντρώνουν τις ηλεκτρονικές δημοσιεύσεις ενός εκπαιδευτικού ή/και ερευνητικού ιδρύματος, είτε σε Ανοικτά Αρχεία (Open Archives) που αποτελούν θεματικές δεξαμενές επιστημονικών δημοσιεύσεων.

Χαρακτηριστικό είναι ότι όσο ενισχύεται το κίνημα της Ανοικτής Πρόσβασης, όλο και περισσότεροι εκδότες συμφωνούν να επιτρέπουν στους συγγραφείς τη διατήρηση του δικαιώματος αυτό-αρχειοθέτησης των δημοσιεύσεών τους άσχετα αν αυτές εμφανίζονται ταυτόχρονα σε κάποιο (εμπορικό) περιοδικό.

- Open content licenses. Το κενό που υπάρχει από το πλήρως ελεγχόμενο καθεστώς του «all rights reserved», έως το πλήρως ελεύθερο (δημόσιο) καθεστώς του «no rights reserved», έρχονται να καλύψουν οι άδειες ανοικτού περιεχομένου που πρεσβεύουν το καθεστώς του «some rights reserved». Υπάρχει ποικιλία τέτοιων αδειών στο Διαδίκτυο, αλλά η πιο γνωστή είναι η άδεια Creative Commons (<http://creativecommons.org/>) που προσφέρει διάφορα επίπεδα χρήσης ενός έργου τα οποία καθορίζει ο ίδιος ο δημιουργός.

- Πρωτοβουλίες για ελεύθερη πρόσβαση στα αποτελέσματα της έρευνας που συντελείται με δημόσιους πόρους

Παράλληλα με τα παραπάνω, έχει διαμορφωθεί διεθνώς και ένα κλίμα σκεπτικισμού ως προς το κατά πόσο τα αποτελέσματα ερευνών που συντελούνται με κρατικές χρηματοδοτήσεις πρέπει να γίνονται αντικείμενο εμπορικής εκμετάλλευσης και η πρόσβαση σε αυτά να υπόκειται στους περιορισμούς των πνευματικών δικαιωμάτων.

Εδώ και αρκετά χρόνια ερευνητές ακαδημαϊκών και ερευνητικών ιδρυμάτων βλέπουν τις Βιβλιοθήκες των ιδρυμάτων τους να περιορίζουν τις αγορές υλικού, λόγω αδυναμίας να ανταπεξέλθουν στις υπέρογκες αυξήσεις στις τιμές των βιβλίων και των συνδρομών περιοδικών και σε τελική ανάλυση να μην μπορούν να αγοράσουν τις εκδόσεις στις οποίες οι ίδιοι έχουν δημοσιεύσει τις εργασίες τους και για τις οποίες ως επί το πλείστον δεν έλαβαν καμία αμοιβή πέραν του μισθού τους που επίσης κατά πλειονότητα προέρχεται από το κράτος. Διαπιστώθηκε λοιπόν το «περίεργο» φαινόμενο, το κράτος να πληρώνει τους ερευνητές και τις ερευνητικές υποδομές και να καλείται να πληρώσει και πάλι για πρόσβαση στα αποτελέσματα των ερευνών που είχε ήδη χρηματοδοτήσει.

Με βάση τα παραπάνω έχουν διαμορφωθεί σε εθνικό, αλλά και διακρατικό επίπεδο διάφορες πρωτοβουλίες για την ελεύθερη πρόσβαση στα αποτελέσματα της έρευνας που συντελείται με δημόσιους πόρους:

- National Institute of Health (USA) notice on enhancing public access to publications resulting from NIH-funded research (2004) (<http://grants.nih.gov/grants/guide/notice-files/NOT-OD-04-064.html>). Το NIH καθιέρωσε πολιτική σύμφωνα με την οποία κάθε τελική δημοσίευση για έρευνα που χρηματοδοτήθηκε από δικούς του πόρους πρέπει να είναι ελεύθερη σε πρόσβαση το συντομότερο δυνατό και όχι αργότερα από 12 μήνες από την

- επίσημη δημοσίευσή της.
- OECD Declaration on access to research data from public funding (2004) (www.oecd.org/document/0,2340,en_2649_34487_25998799_1_1_1_1,00.html). Σε συνάντηση της Επιτροπής του ΟΟΣΑ για την Επιστημονική και Τεχνολογική Πολιτική που έγινε σε υπουργικό επίπεδο, εκδόθηκε Διακήρυξη σύμφωνα με την οποία οι υπουργοί δηλώνουν τη δέσμευσή τους για καθιέρωση καθεστώτος πρόσβασης σε ψηφιακά δεδομένα έρευνας που χρηματοδοτείται με δημόσιους πόρους.
 - Research Councils UK position on access to research outputs (2005) (www.rcuk.ac.uk/access/statement.pdf). Το RCUK επίσης έκανε δήλωση σύμφωνα με την οποία οι δημοσιεύσεις που αναφέρονται σε αποτελέσματα έρευνας που γίνεται με χρηματοδότηση των Ερευνητικών Συμβουλίων του Ηνωμένου Βασιλείου πρέπει να κατατίθενται το συντομότερο δυνατό ή αμέσως μόλις δημοσιευτούν σε κάποιο Αποθετήριο και να είναι ελεύθερα προσβάσιμες.